

МІСЦЕ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

УВАРОВ Володимир Геннадійович - доктор юридичних наук, професор кафедри Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

УДК 343.232

Стаття посвящена рассмотрению теоретических и законодательных проблем определения уголовного проступка в украинской правовой системе. На основании зарубежного опыта и правового анализа национального законодательства, а также изучению позиций исследователей в установлении сущности уголовного проступка, определяется его место в системе правонарушений. Предложены пути внедрения уголовного проступка в уголовное законодательство, от чего выиграет вся украинская правовая система.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, карний проступок, злочин, правопорушення, кримінальне законодавство, небезпека для інтересів людей, пенальна відповідальність.

Сьогодні на порядку денному в Україні стоїть питання створення інституту кримінальних проступків як складової частини (під галузі) кримінального права в «широкому» розумінні слова.

Обумовлено це, по-перше, тим, що спостерігається системна криза у визначенні меж карного і адміністративно-деліктного права і, по-друге, як наслідок, уже проявилася критичне ставлення європейської юстиції до українського права адміністративних правопорушень. Далі розглянемо проблемні моменти, що існують між Кримінальним кодексом України (КК України) та Кодексом про адміністративні правопорушення (КпАП України) і з урахуванням історичного досвіду спробуємо окреслити

можливі підходи до конструювання кримінального права в «широкому» сенсі.

Відомо, що в рамках теорії держави та права загально визнаною є точка зору, згідно з якою правопорушення класифікуються на злочини та проступки в залежності від ступеня суспільної небезпеки та соціальної реакції держави [1]. У правовій доктрині поряд із злочинами виділяють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові та інші види правопорушень (проступків).

Межа між злочином та вказаними видами правопорушень (проступків) існує у вигляді поступового переходу як оцінки діяння з боку держави, так і реакції на нього. Поруч з цим вслід за законодавцями країн Європейського співтовариства в Україні було висунуто точку зору про необхідність формування самостійного інституту кримінальних проступків. У Концепції реформування кримінальної юстиції від 08.04.2008 року одним із напрямків реформування кримінального права є впровадження поряд із злочином іншого виду кримінального діяння [2, с. 486]. Місце, властивості та взаємозв'язок із іншими видами правопорушень (проступків) вказаного виду діяння на сьогоднішній день не отримали повного теоретичного обґрунтування.

Достовірним є положення про те, що адміністративні правопорушення володіють меншою небезпекою для інтересів людей у порівнянні зі злочинами (якщо

взагалі нею володіють). Адміністративні покарання повинні бути меншими в порівнянні з кримінальними і, нарешті, така природа адміністративних правопорушень і покарань виправдовує позасудове в більшості випадків притягнення до відповідальності. У даний час всі ці висловлювання можуть бути поставлені під сумнів.

Так, теза про те, що адміністративні правопорушення володіють небезпекою для інтересів людей, практично не ставиться під сумнів.

Однак менша небезпека для інтересів людей адміністративних правопорушень є, як видається, невлотвим здебільшого критерієм відмежування перших від злочинів. Декриміналізація багатьох діянь і, навпаки, переклад адміністративних деліктів у кримінальну сферу часом виправдовується абстрактними і відвернутими посиланнями на небезпеку для інтересів людей.

У цій ситуації на допомогу могла б прийти впорядкована система адміністративних і кримінальних покарань, які не перетинаються (в ідеалі) між собою або (щонайменше) перетинаються в незначній мірі. Законодавець, будучи пов'язаний системою покарань, не міг би довільно відносити дії або до кримінальної, або до адміністративної сфери. Однак цей критерій розмежування не працездатний, оскільки в даний час системи кримінальних та адміністративних покарань збігаються не тільки значною, але і – що більш важливо – значущою частиною, тобто у зв'язку з видами кримінальних і адміністративних покарань, що тягнуть найбільші обмеження прав і свобод громадян [3, с. 57].

Суперечлива ситуація складається, наприклад, у зв'язку з позбавленням волі та адміністративним арештом: ч. 1 ст. 185 КК України дозволяє за загальним правилом призначати покарання у вигляді позбавлення волі особам, визнаним винними у вчиненні крадіжки, тоді як за менше за небезпекою для інтересів людей адміністративне правопорушення дрібне викрадення чужого майна, яке передбачено ст. 51 Кодексу про адміністративні правопорушення України дозволяє призначати адміністра-

тивний арешт на строк до 10 діб, і те, що позбавлення волі мінімально призначається на термін від 1 року, а адміністративний арешт – до 15 діб, не має особливого значення в контексті суперечливого підходу законодавця, який вважає, з одного боку, існуючими злочини, за які не можна призначати позбавлення волі, і, з іншого, адміністративні правопорушення, які можуть бути їм покарані.

Штраф, який призначається відповідно до Кримінального кодексу України на суму від 36540 тисяч гривень (ч. 2 ст. 53 КК України), з одного боку, в деяких випадках перетинається з адміністративним штрафом, який призначається громадянам на суму від 51 гривні до 170000 тисяч гривень (ч. 1 ст. 1665 КпАП України). Проте у ряді випадків адміністративні штрафи в разі перевищують розміри штрафів, ніж за деякі злочини. При цьому число винятків із загального правила про розмір адміністративного штрафу для громадян все зростає, що ставить перед собою багато питань.

Громадські роботи в Кодексі про адміністративні правопорушення України (ст. 301) і в КК України (ст. 56) збігаються за змістом і частково перетинаються за термінами їх призначення.

Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України) практично ідентично позбавленню спеціального права, наданого даному громадянину, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 30 КпАП України).

У відсутність (точніше, в умовах слабкої розробленості) власної теорії складу адміністративного правопорушення ця галузь законодавства фактично використовує кримінально-правові конструкції та інститути, при чому в разі нестачі в Кодексі про адміністративні правопорушення України деяких інститутів (наприклад, інституту співучасті, інституту стадій і т.п.) висловлюються у наукових дискусіях жалість про те, що вони не запозичуються їх з Кримінального кодексу України.

Поставлені проблеми збільшуються ще тим, що привертають увагу європейської

юстиції. І хоча Європейський Суд з прав людини на сьогодні тільки в окремих випадках звертав увагу на українське право адміністративних правопорушень, його сформована практика в контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод змушує задуматися не про існування права адміністративних правопорушень зі спрощеним процесуальним механізмом залучення до відповідальності, а про необхідність розробки кримінального права в «широкому» сенсі з належними процесуальними гарантіями прав обвинувачуваної особи.

У літературі питання про «кримінальність» українського права адміністративних правопорушень у контексті практики Європейського Суду з прав людини вже обговорювалося. При цьому спостерігається цікаве розмежування: так, адміністративісти обережно констатують можливу невідповідність українського законодавства Конвенції про захист прав людини та основних свобод і обмежуються загальними словами про необхідність урахування правових позицій Європейського Суду з прав людини при реформуванні українського права (тільки в рідкісних випадках висловлюються пропозиції про звільнення предмета адміністративного права як галузі права, що підтримує функціонування юридичного механізму, створеного для здійснення виконавчої влади, від навантаження у вигляді права адміністративних правопорушень).

Навпаки, представники кримінально-правової науки та фахівці в галузі європейського права прав людини більш конкретніші, і, вказуючи на системні недоліки КпАП України, закликають задуматися про саме існування цього «радянського пережитку», відносять всі адміністративні правопорушення до «кримінальної сфери» у контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод або щонайменше підкреслюють єдність у принципових підходах до механізму адміністративно-деліктного та кримінально-правового регулювання.

Видається, що існування права адміністративних правопорушень є штучно

підтримуваним пережитком радянського часу. Сформоване в цей період уявлення про існування поряд з кримінальною відповідальністю ще й адміністративної відповідальності є помилкове: остання є нічим іншим, як різновидом відповідальності кримінальної або, точніше, відповідальності наказової (каральної). В умовах радянської системи адміністративний тиск держави вимагав відокремлення правопорушень за спрощеним процесуальним механізмом притягнення до відповідальності, але не по сутнісних ознаках таких правопорушень, і тому не дивно, що іноді чисто кримінальні каральні заходи (у вигляді заслання або навіть позбавлення волі) видавалися за адміністративні, внаслідок особливостей їх застосування. Сьогодні ж обґрунтувати існування адміністративної відповідальності процесуальними особливостями розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення не можна, оскільки процес не може визначати природу відповідальності, та й саме по собі існування відповідальності, яка покладається переважно органами виконавчої влади (хай і з можливим наступним судовим оскарженням), навряд чи відповідає ідеї поділу влади [3, с. 58].

Отже, різноманіття розуміння відповідальності, що склалося в теорії права, об'єднує серед іншого підкреслення несприятливої природи відповідальності для правопорушника. Однак ця «несприятливість» може бути, кажучи загалом, двоякої властивості: вона може носити або компенсаторний характер, коли постраждалій стороні відшкодовуються її збитки, і в зв'язці «потерпілий-винний» держава залишається здебільшого незацікавленим арбітром, або наказовий, каральний характер, коли в зв'язці «потерпілий-винний» перший зникає, і його місце займає держава [5, с. 385].

Перший різновид відповідальності може бути названий цивільною; другий – кримінальною чи, точніше, наказовою. Нічого проміжного у вигляді адміністративної відповідальності тут неможливо розмістити: вона носить каральний характер, вона є різновидом, використовуючи

європейські мовні юридичні конструкції, пенальною відповідальністю, в яку вона входить поряд із власне кримінальною відповідальністю. Українською мовою ми можемо говорити про загальне поняття кримінальної відповідальності, в яку входить відповідальність за злочини, з одного боку, і за проступки, з іншого. Адміністративна відповідальність не є такою ні змістовно, ні процесуально.

Наприклад, примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань шляхом стягнення заборгованості в судовому порядку або шляхом виконання напису нотаріуса державною виконавчою службою є реалізацією суб'єктивного права, а от примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань із загрозою насильства, вбивства тощо визнається злочином (ст. 355 КК України). Можна навести багато інших прикладів складів злочинів, які володіють ознаками адміністративних чи дисциплінарних правопорушень (проступків).

Тому «розмивання» в останні роки кордонів кримінальної репресії (наприклад, великі штрафи й ідентичні кримінальним види покарань у Кодексі про адміністративні правопорушення України та ін.), Практика Європейського Суду з прав людини, вже вказувала Україні, що санкції податкового та інших галузей права по суті є кримінальними в сенсі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, безуспішність адміністративістів у їх спробах виділити якісні (а не випадкові) ознаки адміністративних правопорушень ставлять на порядок денний питання про визнання існування кримінального права в «широкому» розумінні слова.

Предметом кримінального права в такому його розумінні є права і свободи людини і громадянина, що виникають у зв'язку з вчиненням особою кримінально-караного діяння (злочину або проступку) і застосуванням до такої особи покарання або інших заходів кримінально-правового характеру.

Для прикладу, право адміністративних правопорушень є складовою частиною кримінального права в Німеччині, де по-

ряд з Кримінальним укладенням (StGB) існує також Федеральний закон про адміністративні правопорушення (OWiG). Відповідно до § 46 (абз. 1) OWiG «загальні кримінально-процесуальні закони (в тому числі КПК ФРН) мають дію в тому обсязі, у якому Законом про адміністративні правопорушення не передбачено особливе регулювання». У Франції тричленна класифікація кримінально караних діянь на злочини, проступки і порушення (ст. 111-1 КК (Code pénal)) дозволяє співвідносити українські адміністративні правопорушення саме з кримінально караними порушеннями (les infractions pénales) за французьким правом [3, с. 59].

Виходячи з ситуації в більшості європейських країн традицією, всі кримінальні правопорушення, передбачені в чинному Кримінальному кодексі України, запропоновано розділити на злочини та кримінальні проступки. Підставою для такого поділу є ступінь небезпеки діяння і види санкцій за його вчинення. Тому злочином може бути визнано діяння, яке має найбільшу небезпеку, а покаранням за його вчинення буде позбавлення волі, включаючи довічне. Кримінальним проступком, у свою чергу, запропоновано вважати діяння, вчинення якого має меншу небезпеку і не тягне за собою позбавлення волі. Вчинення правопорушення, на відміну від злочину, не матиме наслідком судимості особи. Воно буде вважатися не притягнутим до кримінальної відповідальності, якщо протягом року не вчинила кримінальний проступок або злочин. За скоєння кримінальних проступків можна буде передбачити відповідальність не тільки фізичних, а й юридичних осіб [7].

Права і свободи людини і громадянина, будучи врегульованими нормами кримінального права, стають під охорону кримінального кодексу. Їх суб'єктами є, з одного боку, особа, яка вчинила діяння, небезпечне для інтересів людей і яке зобов'язане підлягати за його вчинення покаранню чи іншим заходам кримінально-правового характеру, і, з іншого, держава в особі своїх компетентних органів, яка має право застосувати до зазначеної особи покарання

або інші заходи кримінально-правового характеру. При цьому ці взаємини не носять односторонньо зобов'язуючого характеру: особа має право вимагати законного, справедливого і гуманного поводження з боку держави, яка зобов'язана діяти зазначеним чином.

З точки зору своїх джерел ця галузь повинна являти собою єдиний в загальних положеннях для всіх різновидів караних правопорушень (злочинів і проступків) КК України. В Особливу частину КК України при цьому можна включити опис лише складів злочинів, реалізувавши правильну взагалі ідею про створення «маленького, але жорсткого» кодексу і перевівши в категорію проступків значну частину нинішніх злочинів. Місце КпАП України повинен зайняти, наприклад, Кодекс про покарання за проступки. Процесуальні норми КпАП України, у свою чергу, можна імплементувати в КПК України. Однак технічні питання тут другорядні; головним же бачиться чітке розмежування злочинів і проступків, що призначаються за їх вчинення покарань та створення належних процесуальних гарантій особам, залученим до відповідальності за останні. Від цього вирає вся українська правова система: адміністративне право, звільнившись від невластивої йому каральної спрямованості, зможе зосередитися на своєму предметі, і якщо йому так вже хочеться інституту «відповідальності» в середині себе, то поле для цього у нього є: безвідповідальність публічно-правових утворень перед тими, чийми слугами вони повинні бути, давно вимагає правового реагування.

Підходячи до висновків, треба зазначити, що, незважаючи на зазначені труднощі теоретико-правового, правозастосовчого та соціального характеру, впевнені, що запровадження інституту кримінальних проступків в українську дійсність має стати важливим кроком на шляху до побудови європейської системи кримінальної юстиції.

Література

1. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие для юрид. ф-тов ун-

тов и ин-тов. – К.; О.: Выща шк., 1989. – 438 с.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 486.

3. *Berührungspunkte in der deutschen und russischen Strafrechtswissenschaft = Немецкая и российская уголовно-правовая наука : точки соприкосновения/ Uwe Hellman / Uwe Hellmann ; Alexey Rarog (Hrsg.). – Potsdam : Universitätsverlag Potsdam, 2013. – 214 S.*

4. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1963. – 265 с.

5. Туляков В., Дмитрук М.. Категорія кримінального проступку в правовій доктрині. Актуальні проблеми держави і права, 2009. Режим доступу: <http://apdp.in.ua/v45/76.pdf>

6. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний феномен: Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 325 с.

7. Реформирования уголовной юстиции Украины. 30.05.2012. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ut.kiev.ua/new/index.php?view=article&catid=17&id=2594&format=pdf&option=com_content

8. Голосніченко І. Перспективні положення кодифікації норм правового інституту адміністративної відповідальності // Право України. – 2006. – №8 . – С. 60-63.

9. Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок. – С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 374 с.

10. Демидова Л. Уголовный проступок: проблемы теории и законодательства. – Закон и жизнь 10/2.2013 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/6669/1/Demidova_96-100.pdf

11. Тарбагаєв А.Н. Дисциплинарный проступок в механизме уголовно-правового регулирования // Известия вузов. Правоведение. – 1993. – № 2. – С. 93-96.

12. Рогова Е. В. Уголовный проступок в системе дифференциации уголов-

---

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду теоретичних та законодавчих проблем визначення місця кримінального проступку в українській правовій системі. На підставі зарубіжного досвіду та правового аналізу національного законодавства, а також вивченню позицій дослідників у встановленні сутності кримінального проступку, визначається його місце в системі правопорушень. Запропоновано шляхи впровадження кримінального проступку в кримінальне законодавство, від чого виграє вся українська правова система.

SUMMARY

The article is devoted to theoretical and legal problems in the definition of the criminal offense Ukrainian legal system. Based on international experience and legal analysis of national legislation, as well as the study of the positions of researchers to establish the nature of the criminal offense is determined by its place in the system of offenses. The ways of implementation of the criminal offense in the criminal law, which benefit the whole Ukrainian legal system, have been proposed.

ной ответственности 1 Е. В. Рогова. -Иркутск,2011. -117 с.

13. Стрельцов Є.Л. Проблеми класифікації суспільно небезпечних діянь / Проблеми впровадження інституту кримінального проступку» (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків № 1 О 136 від 03.03.2012 р. : матер. Всеукраїнської Інтернет-конференції, 10 липня 2012

р., м. Харків / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ivps.com.ua>

14. Запровадження інституту кримінального проступку як необхідна складова реформи кримінальної юстиції в Україні / «Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 13-15 квітня 2007 р.: У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – Ч. 1. – С. 189 – 194.»